

УДК 343.13

ЮРИДИЧНА СУТНІСТЬ ПІДГОТОВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Микола ТАХТАРОВ,

здобувач кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

SUMMARY

The article examines the legal essence of modern preparatory proceedings in criminal procedure of Ukraine based on the comparison of norms of the criminal procedure code 1960 and the criminal procedure code 2012. It is noted that the functions of the preparatory proceedings expanded significantly. Prior to the adoption of the code of criminal procedure, this stage was a kind of “filter”, whereby the court of first instance was considered “high quality” materials that were the result of pre-trial investigation authorities and judges. At present, the preparatory production has lost much of the control functions, is no longer the filter that guarantees the quality of materials coming to the court of first instance.

Key words: preparatory proceedings, criminal process, content, functions, control, organization, court verdict.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджена юридична сутність сучасного підготовчого провадження у кримінальному процесі України на основі порівняння норм Кримінально-процесуального кодексу 1960 року та Кримінального процесуального кодексу 2012 року. Зазначається, що функції підготовчого провадження значно розширилися. Під час підготовчого провадження суд може виконувати обмежені контрольні функції, приймати рішення стосовно організації провадження в суді першої інстанції, а також затверджувати угоди, ухвалювати вироки, вирішуючи юридичний конфлікт вже на цій стадії кримінального процесу.

Ключові слова: підготовче провадження, кримінальний процес, зміст, функції, контроль, організація, ухвалення вироків.

Постановка проблеми. Під час реформування кримінально-процесуального законодавства і вдосконалення чинного Кримінального процесуального кодексу України 2012 року (далі – КПК України 2012 року) особливої актуальності набувають питання, які пов'язані зі з'ясуванням змісту окремих проваджень, що визначають сучасну парадигму розвитку вітчизняного кримінального процесу.

У цьому контексті дослідження питань, що пов'язані з осмисленням сутності підготовчого провадження як окремої самостійної стадії кримінального процесу, полягає в тому, що це провадження в процесуальному плані є багатофункціональним, а у процесі розвитку вітчизняного кримінального процесуального права зазнало суттєвих трансформацій, що значною мірою змінило традиційний погляд на цю стадію кримінального судочинства.

Актуальність теми. Дослідження підготовчого провадження в плані його юридичного змісту було розпочато ще за радянських часів такими вченими, як С.А. Альперт, М.І. Бажанов, І.М. Гальперін, В.М. Горшенев, Ю.М. Грошевий, М.П. Діденко, М.В. Жогін, В.Г. Крупін, В.В. Лукашева, Ю.І. Мельников, Ф.Н. Фаткуллін, які заклали методологічні засади аналізу цієї стадії кримінального процесу, звертали увагу на те, що ця стадія має двохвекторне спрямування і пов'язує досудові і судові стадії юридичного процесу у єдине ціле.

В останні роки у зв'язку з змінами, які відбулися у кримінальному процесуальному законодавстві України, до проблем, пов'язаних із процесуальними особливостями підготовчого провадження, зверталися О.О. Грабовська, О.В. Єні, Н.В. Лісова, С.М. Малихін, Л.Г. Матієк, Ю.П. Смокович, Л.А. Хруслова, які зазначали, що, досліджуючи цю процесуальну стадію, передусім слід визначити її природу як елемента, який у сукупності з іншими складовими формує процесуальну форму сучасного вітчизняного кримінального процесу.

Незважаючи на те, що ця стадія кримінального процесу досліджується вітчизняними процесуалістами досить активно, її процесуальна своєрідність та багатофункціональність вимагає подальших досліджень у зазначеному напрямі.

Отже, **метою статті** є дослідження юридичної сутності підготовчого провадження у кримінальному процесі України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до принципу стадійності кримінального процесу з надходження обвинувального акта до суду починається новий етап кримінального судочинства – судове провадження, першою стадією якого є підготовче провадження.

У вітчизняному кримінальному процесі зазначена стадія підготовчого провадження є малодосліджуваною з точки зору її функціонального призначення, складу учасників, змісту процесуальної діяльності, також залишаються відкритими питання стосовно юридичної сутності цього провадження.

Слід зазначити, що стадія підготовчого провадження розглядається у науковій літературі як самостійна частина юридичного процесу, вона входить до складу кримінального (гл. 27 КПК України 2012 року), адміністративного (гл. 2 Кодексу адміністративного судочинства України), цивільного (гл. 3 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України)) процесів, маючи при цьому схожі завдання.

Завдання підготовчого провадження в адміністративному процесі полягають в організації умов для судового розгляду справи у вирішенні спірних питань між сторонами, можливості мирного врегулювання спору, а за відсутності у сторін бажання укласти мирову угоду – зборі усього доказового матеріалу, який буде досліджуватися на стадії судового розгляду, щоб розглянути і вирішити спір за можливістю в одному судовому засіданні [10, с. 269].

У цивільному процесі ця стадія має аналогічні функції, відповідно до ст. 130 ЦПК України метою попереднього судового засідання є з'ясування можливості врегулювання спору до судового розгляду або забезпечення правильного та швидкого вирішення справи. Для реалізації цієї мети суд з'ясовує питання: чи не відмовляється позивач від позову, чи визнає позов відповідач, чи не бажають сторони укласти мирову угоду або передати справу на розгляд третейського суду, уточнює позовні вимоги або заперечення проти позову, вирішує питання про склад осіб, які братимуть участь у справі тощо (ч. 4, 3, 6 ст. 130 ЦПК України). Зміст попереднього судового засідання не обмежується вказаними вище процесуальними діями. Згідно з ч. 1 ст. 131 ЦПК України до або під час попереднього судового засідання сторони зобов'язані подати свої докази. Тобто попереднє судове засідання виступає певною контрольною межею подання доказів у справі [2, с. 54].

Таким чином, можна зробити висновок, що у загальному вигляді у зазначених вище процесах стадія підготовки досудового розгляду ставить за мету врегулювання юридичного конфлікту на досудовій стадії процесу, а у разі неможливості такого врегулювання – забезпечення належних умов для провадження у першій інстанції.

Зазначимо, що ці завдання властиві і сучасному підготовчому провадженню як частині кримінального процесу, хоча функція врегулювання юридичного конфлікту лише нещодавно увійшла до змісту цього провадження.

Оскільки кожна стадія юридичного процесу має свої просторово-часові межі [11, с. 138], то підготовче провадження також має конкретне та незмінне місце у структурі процесу, воно завжди розташоване між досудовими стадіями процесу, які набувають різноманітних форм (відкриття провадження у цивільному та адміністративному процесі, досудове розслідування у кримінальному процесі) та провадженням у суді першої інстанції.

Принципове те, що ця стадія є не лише проміжним етапом між двома іншими стадіями судочинства, вона є першим важливим кроком судового провадження і характеризується прийняттям важливих процесуальних рішень [6, с. 4].

Водночас специфічне місце розташування підготовчого провадження в юридичному процесі визначає його двохвекторну спрямованість: воно завжди має своїми витоками результати попередніх стадій юридичного процесу, має із цими стадіями найтісніший двосторонній зв'язок та спрямоване у напрямі остаточного вирішення юридичного конфлікту у суді першої інстанції. Беручи початок з моменту надходження до суду інформації, що була накопичена на попередніх стадіях процесу (яка попередньо опрацьовується, після чого приймаються рішення стосовно виконання відповідних процесуальних дій як вже на цій стадії, так і у майбутньому), стадія підготовчого провадження триває до моменту, коли розпочинається провадження у суді першої інстанції.

Звертаючись безпосередньо до питань, що стосуються юридичної сутності підготовчого провадження у сучасному кримінальному процесі, слід погодитися з тим що сутність кожної стадії юридичного процесу визначається насамперед природою і змістом функціональної діяльності, здійснюваної спеціальними суб'єктами, які займають у процесі лідируюче положення, і специфічним характером прийнятих ними рішень [11, с. 138]. У цьому випадку провідним суб'єктом юридичної діяльності є суд, який приймає відповідні рішення на основі тієї інформації, яка є в його розпорядженні саме на цій стадії процесу, і забезпечує прийняття відповідних рішень, що визначають діяльність суду на стадії підготовчого провадження, у судовому провадженні у першій інстанції, а в окремих випадках ці рішення набувають зворотного вектору, коли,

наприклад, йдеться про повернення прокурору обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, якщо вони не відповідають вимогам КПК України 2012 року.

Грунтуючись на цьому положенні, дослідимо сутність підготовчого провадження у кримінальному судочинстві, проаналізувавши ті рішення, які приймаються судом у цьому провадженні. Зазначимо, що у нетривалій історичній ретроспективі зміст цих рішень зазнав трансформації, що привело до зміни у сутності провадження, що розглядається.

Фактично Кримінально-процесуальний кодекс України 1960 року (далі – КПК України 1960 року) (ст. 237) наділяв стадію попереднього розгляду кримінальної справи широким обсягом контрольних повноважень, на що неодноразово вказувалося в юридичній літературі [1, с. 3–16; 7, с. 33–40; 9, с. 12; 11].

На думку дослідників, за своєю суттю ця стадія була окремим провадженням, в якому суддею з'ясовувалися повнота, всебічність і об'єктивність досудового розслідування, правильність і обґрунтованість притягнення обвинуваченого до кримінальної відповідальності; перевірка правильності та обґрунтованості пред'явленого обвинувачення; контроль за наявністю юридичних підстав для розгляду справи у судовому засіданні [1].

Відповідно до норм КПК 1960 року на цій стадії відбувалося вирішення питань щодо підсудності, закриття або зупинення провадження; про відповідність обвинувального акта вимогам Кримінально-процесуального кодексу України; про зміни, скасування або обрання запобіжного заходу; про перевірку матеріалів кримінального провадження на предмет виявлення порушень вимог кодексу, які не дають можливості суду призначити справу до розгляду; про наявність підстав для притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб, якщо про це клопотав прокурор. За результатами попереднього розгляду справи суддя приймав рішення про призначення справи до судового розгляду; про зупинення провадження у справі; про повернення справи прокуророві; про направлення справи за підсудністю; про закриття справи; про повернення справи на додаткове розслідування (ст. 244 КПК 1960 року) [5].

Фактично ця стадія була своєрідним «фільтром», завдяки якому у суді першої інстанції розглядалися «якісні» матеріали, які були підсумком роботи органів досудового розслідування та суддів, які розглядали ці матеріали на стадії підготовки до судового розгляду на предмет їх законності, повноти, обґрунтованості з можливістю їх доопрацювання та виправлення.

Характеризуючи цю стадію, В.М. Горшенев визначав її як стадію функціонального характеру, вказував, що вона є контрольною по відношенню до стадії досудового розслідування та підготовчою відносно стадії провадження у суді першої інстанції [11, с. 145].

Значною мірою контрольні повноваження суду концентрувалися навколо можливості повернення справи на додаткове розслідування у випадках, коли під час порушення справи, проведення дізнання або досудового слідства були допущені такі порушення вимог КПК, без усунення яких справа не може бути призначена до судового розгляду (ч. 1 ст. 246 КПК України 1960 року).

Що стосується функції підготовки до розгляду справи у суді першої інстанції, то вона включала винесення постанови про призначення справи до судового розгляду (ст. 245 КПК України 1960 року), а також вирішення широкого кола питань: про призначення захисника у випадках, коли його участь у справі є обов'язковою; про зміну, скасування або обрання запобіжного заходу; про визнання особи законним представником обвинуваченого, потерпілим, відповідачем, представником потерпілого, позивача, відповідача, якщо

рішення про це не було прийняте під час розслідування справи; про визнання потерпілого цивільним позивачем, якщо позов не був заявлений під час розслідування справи; про список осіб, які підлягають виклику в судове засідання, та витребування додаткових доказів; про заходи щодо забезпечення цивільного позову; про виклик у необхідних випадках перекладача; про розгляд справи у відкритому чи закритому судовому засіданні; про день і місце судового розгляду справи; всі інші питання, які стосуються підготовчих до суду дій (ст. 253 КПК України 1960 року).

Нині, за КПК України 2012 року, сутність цієї стадії кримінального провадження дещо змінилася, вона втратила значну частину контрольних функцій, перестала бути тим «фільтром», який гарантував якість матеріалів, що надходять в суд першої інстанції.

Враховуючи ті рішення, які суд може прийняти у підготовчому судовому засіданні (ч. 3 ст. 314 КПК України 2012 року), можна визначити загальний обсяг функцій суду, які реалізуються на цій стадії.

1) Контрольна функція, яка стосується рішень щодо повернення обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору, якщо вони не відповідають вимогам КПК України 2012 року; направлення обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру до відповідного суду для визначення підсудності у випадку встановлення невідповідності кримінального провадження.

2) Організаційна функція, внаслідок реалізації якої суд призначає судовий розгляд на підставі обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

3) Функція реалізації правосуддя, яка виражається у праві суду затверджувати угоди або відмовляти в їх затвердженні; у праві закрити кримінальне провадження у випадках встановлення законних підстав, які дають можливість суду прийняти таке рішення.

Якщо порівняти цей перелік функцій з функціями суду, які впливають із обсягу тих рішень, що суд мав право прийняти відповідно до ст. 244 попереднього КПК України 2012 року, то можна стверджувати, що вони збігаються у структурному плані (контрольна функція – повернення справи прокурору, зупинення справи і направлення її за підсудністю; організаційна функція призначення справи до судового розгляду; функція реалізації правосуддя – закриття справи), але в цьому випадку йдеться не про простий перелік функцій, а про їх зміст, про обсяги реалізації тієї або іншої функції у кримінальному провадженні.

Розглядаючи сучасне підготовче провадження у такій площині, зазначимо, що його принциповою відмінністю від попереднього розгляду справи суддею є те, що нині судом на стадії підготовчого провадження не розглядаються матеріали досудового розслідування, до суду, на цій стадії, подається лише обвинувальний акт, до якого мають бути додані документи, що визначені у ч. 4 ст. 291 КПК, а саме: 1) реєстр матеріалів досудового розслідування; 2) цивільний позов, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування; 3) розписка підозрюваного про отримання копії обвинувального акта, копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування, і реєстру матеріалів досудового розслідування (крім випадку, коли йдеться про дії, що пов'язані із відмовою у задоволенні клопотання про продовження строку досудового розслідування (ч. 2 ст. 297 КПК України 2012 року); 4) розписка або інший документ, що підтверджує отримання цивільним відповідачем копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування не до підозрюваного; 5) довідка про юридичну особу, щодо якої

здійснюється провадження, у якій зазначаються: найменування юридичної особи, її юридична адреса, розрахунковий рахунок, ідентифікаційний код, дата і місце державної реєстрації. Також на цій стадії до суду можуть бути подані клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, чи клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності (ст. 314 КПК) [3].

Введення такого порядку сприяє створенню рівних умов для сторін, таким чином реалізується принцип змагальності, що сприяє незалежності і безсторонності суду під час підготовчого провадження. Водночас цей порядок створює умови, відповідні до яких суд приймає рішення в умовах дефіциту (суттєвої обмеженості) інформації, що, у свою чергу, впливає на зміст рішень, що приймаються.

Нині відсутність у розпорядженні суду матеріалів досудового розслідування, категорична заборона їх надання (ч. 4 ст. 291 КПК України 2012 року) обумовлює ситуацію, коли дискреція суду в цій стадії значним чином обмежується. Така позиція законодавця пов'язана з реалізацією змагальної процедури дослідження доказів, та з огляду на те, що суд ухвалює своє рішення на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду.

Лише у виняткових випадках, коли йдеться про затвердження угод у кримінальному провадженні, якщо інформація для прийняття рішення недостатньо, суд має право витребувати документи, зокрема скарги підозрюваного (обвинуваченого), подані ним на етапі досудового розслідування, рішення, що були прийняті за результатами розгляду цих скарг, викликати та опитати осіб, які можуть дати відповідні пояснення з тим, щоб переконатися в тому, що ця угода укладається добровільно і особа, яка укладає угоду, не зазнала тиску, насильства, погроз тощо (ч. 6 ст. 474 КПК України 2012 року).

Обмежена функція контролю має місце і у випадках повернення обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору, якщо вони не відповідають вимогам КПК України 2012 року (п. 3 ч. 3 ст. 314 КПК України 2012 року), контрольна функція зберігає свою присутність, оскільки фактично суд у цих випадках з'ясовує, чи складено обвинувальний висновок відповідно до вимог КПК України 2012 року, як це було визначено ще у КПК України 1960 року (п. 3 ст. 237 КПК України 1960 року).

На нашу думку, нині недоцільно вести мову про наявність повноцінної функції контролю у підготовчому провадженні, оскільки ця функція трансформувалася у функцію перевірки лише обвинувального акта, доданих документів, що визначені у ч. 4 ст. 291 КПК України 2012 року, і лише в окремих випадках, у разі необхідності, перевірки матеріалів досудового розслідування.

Слід наголосити на тому, що в сучасному вигляді підготовче провадження зберегло спадковість в організаційному плані, нині, як і раніше, на цій стадії вирішуються принципові питання щодо визначення дати та місця проведення судового розгляду; про зміну чи скасування заходів забезпечення кримінального провадження, у тому числі запобіжного заходу, обраного щодо обвинуваченого, про форми кримінального провадження (у відкритому чи закритому судовому засіданні необхідно здійснювати судовий розгляд); з'ясовуються питання про склад осіб, які братимуть участь у судовому розгляді; розглядаються різноманітні клопотання учасників судового провадження; вчиняються інші дії, необхідні для підготовки до судового розгляду (ч. ч. 2, 3 ст. 315 КПК України 2012 року).

Водночас сучасне підготовче провадження набуло нової функціональної спрямованості, а саме законодавцем передбачена функція вирішення правового конфлікту шля-

хом не тільки закриття провадження, що передбачено КПК України 2012 року (п. 2 ч. 3 ст. 314 КПК України 2012 року), або закриття справи, як це було визначено ст. 248 КПК України 1960 року. Нині суд має право ухвалювати вирок та призначати покарання у кримінальному провадженні вже на цій стадії. КПК України 2012 року суду надано право за клопотанням прокурора або слідчого, погодженого з прокурором, розглядати обвинувальні акти щодо вчинення кримінального проступку без проведення судового розгляду в судовому засіданні за відсутності учасників судового провадження (ч. 1 ст. 381 КПК України 2012 року), а за результатами такого спрощеного провадження ухвалювати відповідний вирок (ч. 2 ст. 382 КПК України 2012 року). Ця процесуальна форма (спрощене провадження) є відповіддю вітчизняного законодавця на вимоги часу, вона сприяє підвищенню ефективності кримінального судочинства, що, у свою чергу, приводить до розширення функцій підготовчого провадження та надання цій формі кримінального судочинства нового процесуального змісту.

Висновки. На нашу думку, сутність сучасного підготовчого провадження може бути визначена через його функціональну спрямованість, якою є вирішення судом в умовах обмеженості інформації, принципових питань, пов'язаних із підготовкою до судового провадження у першій інстанції шляхом визначення питань, щодо форми провадження, часу, місця тощо. В цій стадії здійснюється перевірка законності обвинувального акта і визначення підсудності кримінального провадження. Крім того, суду надана можливість вирішення юридичного конфлікту шляхом закриття кримінального провадження, затвердження відповідної угоди, постановлення вироку у спрощених провадженнях щодо кримінальних проступків.

Список використаної літератури:

1. Гальперин И.М. Предание суду по советскому уголовному процессуальному праву / И.М. Гальперин, В.В. Лукашева. – М., 1965. – 153 с.

2. Грабовська О.О. Провадження у справі до судового розгляду: проблеми теорії та судової практики / О.О. Грабовська. – Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. – 368 с.

3. Єні О.В. Підготовче провадження як елемент судового провадження в суді першої інстанції / О.В. Єні, Л.Г. Матієк // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 2. – С. 286–289.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

5. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>.

6. Методичні рекомендації з питань участі прокурорів у підготовчому судовому провадженні / [С.М. Малихін, Ю.П. Смокович, Л.А. Хруслева, Н.В. Лісова, О.В. Єні]. – К., 2012. – 52 с.

7. Жогин Н.В. Предварительное следствие в советском уголовном процессе / Н.В. Жогин, Ф.Н. Фаткуллин. – М. : Юрид. лит., 1965. – 367 с.

8. Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України : Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 3 жовтня 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v1430740-12>.

9. Советский уголовный процесс : [учебник] / [С.А. Альперт, М.И. Бажанов, Ю.М. Грошевой, М.П. Диденко и др.] ; под общ. ред. М.И. Бажанова, Ю.М. Грошевого. – К. : Вища шк., 1978. – 471 с.

10. Стефанюк В.С. Судовий адміністративний процес : [монографія] / В.С. Стефанюк. – Х. : Консум, 2003. – 464 с.

11. Теория юридического процесса / [В.М. Горшенев, В.Г. Крупин, Ю.И. Мельников и др.] ; под общ. ред. В.М. Горшенева. – Х. : Вища шк., 1985. – 192 с.